

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1994 metai

VILNIUS 1995

INSTITUTE OF LITHUANIAN HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1994

VILNIUS 1995

INSTITUT FÜR LITAUISCHE GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1994

VILNIUS 1995

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė komisija
Vytautas MERKYS (pirm.), Antanas TYLA (pirm. pavaduotojas),
Vacys MILIUS, Gediminas RUDIS, Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė),
Gintautas ZABIELA

Redakcinės komisijos adresas:
2001 Vilnius, Kražių g. 5

Išleista Lietuvos istorijos instituto užsakymu

ISBN 9986-02-162-6

© Lietuvos istorijos institutas, 1995

DANUTĖ BLAŽYTĖ

1954 M. LIETUVOS LITERATŪROS IR MENO DEKADA MASKVOJE: SUMANYTOJAI IR RENGĖJAI

Įvadas

SSRS tautų meno dekados, turėjusios demonstruoti vadinamuosius stalininės nacionalinės politikos pranašumus, Maskvoje buvo pradėtos rengti 1936 metais. Kasmet į jas atvykdavo dviejų ar trijų tautų meno atstovai. 1940 m. okupavęs Lietuvą, Latviją ir Estiją, o vėliau ir inkorporavęs jas į SSRS sudėtį, stalininis režimas siekė, kad ir šių tautų menininkai parodytų pirmuosius vadinamojo sovietinio meno pavyzdžius. Lietuvos meno dekadą buvo numatyta surengti 1941 m. rudenį, tačiau hitlerinei Vokietijai užpuolus SSRS ir okupavus Lietuvą, ši dekada neįvyko.

Pirmaisiais pokario metais tenkintasi kuklesnėmis literatūros dekadomis; per jas visuomenei buvo rengiami literatūros vakarai ir koncertai. Žinoma, pagrindinė šių renginių dalis buvo SSRS Rašytojų sąjungoje (toliau – RS) vykstantys į rusų kalbą išverstų knygų ir svarbesnių literatūrinės periodikos straipsnių uždari aptarimai. 1948 m. vasario 28–kovo 8 d. Lietuvos SSR dekadose dalyvavo apie 140 literatų ir menininkų.

Literatūros dekadų ciklas baigėsi 1950 m., tais pačiais metais buvo pradėtos rengti didžiulės literatūros ir meno dekados. Lietuvos SSR dekada, įvykusi 1954 m. kovo 4–13 d., praėjus lygiai metams po J. Stalino mirties, sovietinių kultūros istorikų dėmesio nesusilaukė. Tiesa, 1956 m. buvo išspausdintas spaudos atsiliepimų ir kai kurių dokumentų rinkinys¹, tačiau jame, kaip tuo metu buvo įprasta, atsispindėjo tik oficialioji, paradinė renginio pusė. Vėlesniuose darbuose minimas tik pats dekados faktas², vardinami kai kurie joje dalyvavę menininkai bei komunistinės ideologijos požiūriu reikšmingesni kūriniai³, bet dažniausiai ji apskritai nutylima⁴. Nieko nerašoma apie kokį nors specialų ruošimąsi dekadai, t.y. ji pristatoma kaip bendros įvairių meno šakų kolektyvų gastrolės.

Žinoma, komunistinės ideologijos ir tautinio meno vertybių susidūrimą per dekadą galima suvokti ir nagrinėjant atliktus kūrinis, bet tokia analizė būtų nepilna ir net klaidintų.

Tikroji šio renginio reikšmė lietuvių kultūros sovietizacijai gali būti atskleista tik tiriant visą rengimosi dekadai laikotarpį (1951–1954 m.) ir po jos Maskvoje įvykusius Lietuvos SSR literatūros, dramos ir dailės aptarimus. Stengsimės parodyti, kaip įvairios SSRS valdžios institucijos ar kultūros įstaigos veikė vieno ar kito kūrinio kūrimą, kaip jie buvo pasirenkami atlikti ar išspausdinti.

Pasirinktąjai temai nagrinėti Lietuvos literatūros ir meno bei Visuomenės organizacijų archyvuose yra gana daug medžiagos, nors ne visi parengiamojo laikotarpio posėdžiai bei pasitarimai buvo protokoluojami. Vertingos literatūros ir dailės aptarimų, po dekados surengtų Maskvoje, stenogramos – jos rodo ne tik kalbėtojų mintis, bet ir jų pateikimo formą. Fasadinę renginių pusę nušvietė periodinė spauda⁵. Kai kuriuos kitų šaltinių neminimus arba nutylimus faktus pokalbiuose straipsnio autorei pateikė vienas iš pagrindinių dekados organizatorių (nuo 1953 m. pabaigos) – to meto LKP CK Mokslo ir kultūros skyriaus vedėjas S. Lazutka, dekados dalyviai: kompozitorius J. Juzeliūnas, poetai A. Baltakis ir V. Reimeris, libretistas P. Keidošius, skulptorius L. Žuklys.

Dekados renginių planai

Kaip jau minėjome, 1950 m. Maskvoje prasidėjo sąjunginių respublikų literatūros ir meno dekadų ciklas. Turėdami omenyje, kad tokie ideologiniai-kultūriniai renginiai Sovietų Sąjungoje buvo organizuojami pagal vieną scenarijų, galime spėti, jog dar prieš 2 ar 3 metus VKP(b) CK politinis biuras priėmė nutarimą surengti tokias SSRS tautų dekadas. Vėliau būdavo priimami išsamesni ir konkretesni VKP(b) CK ir SSRS Ministrų Tarybos nutarimai, skirti kiekvienos respublikos dekadai. Dar vėliau pasirodydavo: pirma, SSRS kultūros įstaigų ir kūrybinių sąjungų, antra, sąjunginių respublikų partinių bei valdymo institucijų nutarimai. Visais lygiais buvo sudaromi ir patvirtinami organizaciniai komitetai bei komisijos.

Dekadų programos turėjo nerašytas, bet griežtas sudarymo taisykles. Kiekvienos literatūros ir meno šakos bei žanro vieta programoje būdavo aiškiai nulemta pagal vyraujančią hierarchinę kultūros vertybių schemą. Išskirtinis vaidmuo tekdavo vadinamajai sovietinei operai ir sovietiniam baletui, būtinai tuolaikine tematika, ir apskritai operos ir baletu spektakliams; atitinkamai mažesnis – dramos teatro spektakliams, knygų leidybai, dailės parodoms, muzikos kolektyvų koncertams, meno saviveiklos pasirodymams. Tokie pat griežti buvo ir kūrinių atrankos kriterijai: visiems kūriniams privalomas optimizmas, ikisovietinio laikotarpio profesionaliajam menui – itin perdėtai suvokiamas vadinamasis klasinis požiūris, šiuolaikiniam – komunistinės ideologijos ir tam

tikrų išraiškos formų stereotipai. Visi šie reikalavimai dekados rengėjams buvo žinomi iš anksto.

Oficialūs dokumentai dėl dekados rengimo būdavo priimami tik tuomet, kai pasiruošimui reikėdavo papildomų lėšų. Lietuvos kultūros ir meno įstaigos pagal SSRS Meno reikalų komiteto (toliau – MRK) nurodymą 1951 m. pavasarį ėmė ruošti dekadai. Lietuvoje MRK nurodymus vykdė Meno reikalų valdyba prie LSSR Ministrų Tarybos (toliau MRV), vadovaujama J. Banaičio. Bene svarbiausias asmuo valdyboje tuo metu buvo iš Maskvos atsiųstas A. Magračiovas, prieš tai dvejus metus dirbęs MRK pirmininko padėjėju ir konsultantu. Šis, pažinojusiųjų nuomone, itin šurkštus ir netaktiškas žmogus nuo pačių pirmųjų dienų aktyviai kišosi į visus pasiruošimo darbus.

1951 m. kovo mėnesį pirmieji dekados renginių projektai MRV buvo parengti ir pasiūsti LKP(b) CK sekretoriui V. Niunkai tvirtinti⁶. Juose vardijami dalyvausiantys kolektyvai ir rengiami kūriniai (jų parinkimo prioritetus aptariame toliau). Gavę LKP(b) CK pritarimą, 1951 m. vasarą dekadai pradėjo ruošti Operos ir baleto bei du dramos teatrai.

1951 m. birželio mėn. į Maskvą stebėti Ukrainos dekadą išvažiavo MRV viršininko pavaduotojas V. Pečiūra ir teatrų skyriaus inspektorė M. Krinickaitė. Grįžę jie LKP(b) CK ir MRV parengė išsamią informaciją; joje ypač pabrėžė didžiulį renginio užmojį – vien baigiamajame koncerte dalyvavo daugiau kaip 1200 artistų, kolektyvai buvo papildyti geriausiais atlikėjais iš visos respublikos, vien Operos ir baleto teatras – 153 žmonėmis; jų repertuare nebuvo nė vieno Vakarų šalių autoriaus⁷.

Kartu su šiuo pranešimu LKP(b) CK J. Banaitis pateikė tvirtinti ir MRV sudarytų dekados ruošimo darbo grupių, vadinamųjų sekcijų, sąrašą. Iš septynių sekcijų šešioms buvo numatyti ir vadovai: Operos ir baleto teatro grupei – direktoriaus pavaduotojas G. Lukaševskis, Dramos teatrų – režisierius J. Grybauskas, Dailės – Dailininkų sąjungos (toliau – DS) pirmininkė L. Vaineikytė, Rašytojų – RS pirmininkas J. Šimkus, meno saviveiklos – Liaudies kūrybos namų direktorius N. Nakas⁸. Baigiamojo koncerto grupę sudarė po vieną kitų sekcijų atstovą, o jos vadovu buvo siūlomas minėtasis V. Pečiūra. CK Literatūros ir meno skyrius darbo grupes papildė: į Operos ir baleto grupę įrašė dar tebesimokantį Maskvoje baletmeisterį V. Grivicką, į Baigiamojo koncerto grupę – CK darbuotoją T. Černiauską, LKP(b) Vilniaus miesto komiteto sekretorę M. Abeciūnaitę ir kitus⁹.

Šios grupės tikriausiai buvo sudarytos SSRS MRK nurodymu. Jų nariai buvo MRV ir LKP(b) aparato darbuotojai, sovietinių kūrybinių sąjungų vadovybės ir meno kolektyvų administracijos atstovai. Darbo grupės veikė iki 1952 m. balandžio 3 d. – tada buvo priimtas LKP(b) CK ir LTSR MT nutarimas, kuris jas pakeitė dekados komisijomis.

Darbo grupių sudarymas rodė naują rengimosi dekadai etapą – ypač sustiprėjo kūrybinių sąjungų ir meno kolektyvų vadinamasis ideologinis auklėjimas, nuolatinė kūrybinio jų darbo priežiūra. Pradėta parinkti ir užsakyti dekadai skirtus kūrinius.

Pagal Maskvos nurodymus MRV parengė raštų VKP(b) CK sekretoriui M. Suslovui, SSRS MT pirmininkui G. Malenkoviui (1951 m. spalio mėn.) bei J. Stalinui (gruodžio mėn.) projektus¹⁰. Šiuos dokumentus, pasirašytus A. Sniečkaus, MRV viršininkas J. Banaitis pats nuvežė į Maskvą. Juose prašoma leisti surengti dekadą 1952 m. pabaigoje, nurodomi dalyvausiantys kolektyvai ir jų programos apmatai.

1952 m. pradžioje G. Malenkoviui dar buvo išsiųsti prašymai leisti plėsti kultūros įstaigų tinklą, pagerinti darbo sąlygas, pakeisti kai kurių meno kolektyvų priklausomybę. Prašoma skirti po 6 vietas Maskvos Dailės akademijos ir Muzikos akademijos aspirantūroje, Lietuvos konservatorijoje įkurti Teatrinio meno fakultetą, Simfoninį orkestrą iš Radijo informacijos komiteto pavaldumo gražinti Filharmonijai, įsteigti Operos ir baleto teatro filialą Kaune, Šiaulių ir Klaipėdos teatrus iš trečios tarifinės grupės perkelti į antrąją¹¹. Dėl pastarųjų (kaip matome, tarp jų nėra „nepaklusniojo“ J. Miltinio vadovaujamo Panevėžio teatro) dokumente sakoma, kad „pastaruojų metu Šiaulių ir Klaipėdos dramos teatrai žymiai išaugo. Tai pažymėjo MRK atstovai, taip pat VKP(b) CK Literatūros ir meno skyriaus inspektorius drg. Švedovas, matęs teatrų spektaklius“¹².

Iš anksto su Maskva buvo suderintas ir konsultantų paskyrimas – MRK darbuotojas J. Muromcevas pranešė J. Banaičiui, kad „susitarė dėl dalyvavimo parengiant dekadą su kompozitoriumi V. Šebalinu, režisieriumi J. Sakovninu, baletmeisteriu A. Jermolajevu, dailininku J. Čemodurovu“, nurodė jų adresus ir rekomendavo Operos ir baleto teatrui pačiam su jais susisiekti¹³.

Tik tuomet, kai jau visi būsimojo didžiojo renginio dalyviai žinojo savo uždavinius, o kai kurie ir gerokai padirbėjo jam ruošdamiesi, 1952 m. vasario 8 d. buvo priimtas VKP(b) CK ir SSRS MT nutarimas dėl Lietuvos SSR literatūros ir meno dekados¹⁴.

SSRS MRK savo ruožtu 1952 m. kovo 15 d. paskelbė pirmininko N. Bespalovo įsaką „Dėl priemonių padedant LSSR meno įstaigoms ir organizacijoms pasiruošti literatūros ir meno dekadai Maskvoje“. Jame nurodoma, kad atsakomybė už savalaikį dekados surengimą tenka Komiteto pirmininko pavaduotojui M. Čiulakiui. Komiteto vyriausiųjų valdybų vadovai kartu su J. Banaičiu įpareigojami iki birželio 15 d. sudaryti dekados renginių planą, iki birželio pabaigos išklausti J. Banaičio ataskaitą apie rengimosi eigą. Patvirtinti ir konsultantai: greta keturių jau minėtųjų, dramos teatrams – M. Gorčiakovas ir dailei – B. Johansonas (grupės vadovas), grafikai J. Kibrikas ir I. Toidzė¹⁵.

Dekados organizatoriams Lietuvoje beliko tik „pasirinkti“ Maskvos valdininkų jau paskirtus vadinamuosius padėjėjus, be kurių pritarimo dekadoje ne-

galėjo būti parodytas joks kūrinys. Nors konsultantų statusas Lietuvoje netrukus buvo patvirtintas atitinkamais nutarimais¹⁶ ir solidžiu atlyginimu, iki 1952 m. rudens į Lietuvą jie taip ir neatvažiavo.

Kaip minėjome, Lietuvos dekados Organizacinis komitetas ir komisijos buvo patvirtinti 1952 m. balandžio 3 d. LKP(b) CK ir LSSR MT nutarimu¹⁷. Organizacinio komiteto pirmininku tapo LKP(b) CK sekretorius ideologijai V. Niunka, jo pavaduotojais – MT pirmininko pavaduotojas K. Preikšas ir MRV viršininkas J. Banaitis. Tarp 26 komiteto narių buvo LKP(b) CK aparato darbuotojai T. Černiauskas, A. Kuznecovas, J. Zinkus, „Tiesos“ vyriausiasis redaktorius G. Zimanas, „Sovietskaja Litva“ – A. Anuškinas ir jo pavaduotojas A. Solodovnikovas, LLKJS CK sekretorius A. Raguotis, LKP(b) Vilniaus komiteto sekretorė M. Abeciūnaitė, teatrų ir kūrybinių sąjungų vadovai. Oficialių pareigų nėjo tik du komiteto nariai: kompozitorius B. Dvarionas ir dainininkas K. Petrauskas.

Komisijoms priklausė beveik visi ankstesniųjų darbo grupių nariai, tačiau pirmininkais išliko tik du buvę vadovai: literatūros – J. Šimkus ir dailės – L. Vaineikytė. Kiti, matyt, pasak to meto žargono, nepateisino pasitikėjimo. Iš naujo buvo paskirti: Operos ir baletų teatro komisijos pirmininkas – teatro chorvedys J. Dautartas, Dramos teatrų – net nesuprantantis lietuviškai A. Magračiovas, Muzikos ir dainų ir šokių ansamblio – filharmonijos direktorius B. Federavičius, Meno saviveiklos – Kultūros ir švietimo įstaigų komiteto pirmininkas V. Girdžius, Baigiamojo koncerto – J. Banaitis. Pastarojo koncerto „idėjiniu kryptingumu“ rūpinosi G. Zimanas, T. Černiauskas, A. Kuznecovas.

Užsitęsęs dekados rengimo laikotarpis

Analizuodami Lietuvos menininkų rengimąsi dekadai, plačiausiai aptarsime, kokius kūrinius ir repertuarą siūlė organizacinės grupės ir komisijos, dėl kokių priežasčių ir kieno reikalavimu jie buvo keičiami.

Labiausiai organizatoriai rūpinosi Valstybinio operos ir baletų teatro repertuaru. Pirmuosiuose darbo grupės projektuose buvo įrašytos net trys lietuviškos operos: J. Karnavičiaus „Gražina“, A. Klenickio „Prie Nemuno“, A. Račiūno „Marytė“. Rusų klasikais turėjo atstovauti M. Musorgskio „Boriss Godunovas“, sovietinei operai – L. Žukovskio „Iš visos širdies“. Įtraukti du baletų spektakliai – J. Pakalnio „Sužadėtinė“ ir A. Kreino „Laurensija“¹⁸. Iš visų šių veikalų ne dėl nuo teatro priklausančių aplinkybių dekadadoje buvo parodytas vienintelis – A. Račiūno „Marytė“.

Viename iš pirmųjų repertuaro aptarimų – dalyvavo ir A. Sniečkus, V. Niunka, K. Preikšas, M. Gedvilas, J. Paleckis – MRV viršininko pavaduotojas V. Pečiūra daug dėmesio skyrė „Gražinos“ spektaklio pertvarkymui pagal ideologijos reikalavimus. Jo nuomone, opera „reikalauja muzikinės redakcijos, lib-

reto ištaisymo ir pagal jį papildomos muzikos parašymo¹⁹. MRV dėl muzikos pertvarkymo susitarė su konsultantu V. Šebalinu; teatras jam nusiuntė libretą ir klavyrą. Teatro susirinkime buvo nutarta libretui pertvarkyti kviesti V. Mykolaitį-Putiną, tačiau A. Sniečkus nurodė, kad greta Putino reikia skirti dar kokį nors žmogų, „kuris padėtų „Gražinos“ libretą tvarkyti iš ideologinės pusės“²⁰. Vadinamoju istorijos konsultantu MRV paskyrė Istorijos instituto direktorių J. Žiugždą²¹. Tačiau V. Šebalinas atsisakė perdirbti muziką, tad neberekėjo perdirbinėti ir libreto.

1950 m. operą „Prie Nemuno“ pradėjo rašyti A. Klenickis. Jos libretas (rašė B. Dauguvietis, A. Apuškinas, S. Yla, V. Mozūriūnas, J. Mackonis) primena paskvilį nesenos istorijos tema. Jame daug vietos skiriama vadinamiesiems lietuviškiems buržuaziniams nacionalistams – buožės Godžiūno namuose veikiančiam vietos fašistų štabui, kuriame suimtieji kankinami ir siunčiami į Vokietiją priverstiniais darbams. Godžiūnui, jo sūnui ir kitiems „niekadėjams“ padeda kunigas ir t.t. Operoje dar veikia kalvis Rimėnas, kuris pasakoja „apie Spalio revoliucijos dienas“, „kai Leninas į žygį vedė“. Rimėno arijų intonacijose skamba „Varšuvietės“ ir „Internacionalo“ atgarsiai²². Tik beviltiškai prasta muzika neleido šiai operai pakliūti į dekadą.

Liko A. Račiūno „Marytė“. Operos libretą rašė A. Venclova; jis ne kartą, dalyvaujant A. Sniečkui, buvo svarstomas LKP(b) CK²³, o muzika – Kompozitorių sąjungoje (KS). 1952 m. pradžioje muzika buvo beveik baigta (jos dalį kompozitorius panaudojo iš operos „Trys talismanai“²⁴). Muzika ir libretas vėl buvo svarstomi ir minėtame teatro darbuotojų pasitarime su Lietuvos vadovais. Po pasitarimo A. Račiūnas išvažiavo į SSRS KS poilsio namus, kad ten, „konsultuojamas“ Maskvos kompozitorių, parašytą trūkstantą muziką²⁵. Komisija vylėsi, kad jam grįžus, teatras dar spės laiku pasiruošti dekadai.

Lygiagrečiai 1951 m. rudenį pradėtas repetuoti ir atnaujinamas J. Pakalnio baletas „Sužadėtinė“. Kadangi jame vaizduojama baudžiamos laikų Lietuva, libretą taip pat turėjo aprobuoti J. Žiugžda. Kurį laiką sėkmingai vykusias repeticijas sutrukdė nesutarimai tarp iš SSRS pokario metais atsiųsto vyriausiojo dirigento S. Delicijevio ir kitų teatro vadovų, kurie priekaištavo, kad artimi dirigento ryšiai su soliste J. Petraškevičiūte kliudo darbui. Delicijevas teigė atvykęs ne savo noru, o VKP(b) CK siunčiamas, jo reikalas esąs statyti rusų klasiką, skiepyti sovietinę dvasią ir ugdyti nacionalinius kadrus²⁶. Konfliktas gilėjo, ir 1952 m. balandžio mėn. teatras liko be vyriausiojo dirigento²⁷.

Tuo pačiu metu teatras sužinojo SSRS MRK reikalavimą vietoj „Boriso Godunovo“ įtraukti į repertuarą A. Borodino „Kunigaikštį Igorį“²⁸. Po šio pakeitimo statyti tarybinę rusų operą visiškai nebeliko laiko. Pasigirdo siūlymų deka-doje parodyti nuolatinį repertuaro spektaklį – „Traviatą“.

1952 m. rugsėjo mėnesį teatro padėtį visiškai sukomplikavo MRK komisija, vadovaujama pirmininko pavaduotojo V. Meschetellio. Ji turėjo nuspręsti, ar

Lietuvos menininkai jau pasiruošę dekadai. Konsultantai A. Jermolajevs, J. Sakovninis ir kiti, pirmą kartą pamatę spektaklius, užgriuvo juos su triuškinančia kritika²⁹. Galiausiai komisija nutarė atrinkti dekadai „Marytę“ su sąlyga, kad opera bus iš esmės perdirbta. „Sužadėtinė“ tiesiai atmesta nebuvo, bet, norint įgyvendinti jai keliamus reikalavimus, reikėjo sukurti naują baletą.

MRK reikalavimu repertuare vadinamoji lietuvių sovietinė opera ir sovietinis baletas buvo būtini („atvažiuoti be nacionalinės operos – tai nusikaltimas“³⁰), tad komisija nutarė, kad teatras dekadai laiku pasiruošti nebespės³¹. Teatro vadovybė buvo priversta prašyti atidėti dekados datą (šio nutarimo padarinius dekados organizatoriams aptariame toliau). Svarstyimo dokumentai leidžia teigti, kad komisija į Lietuvą atsivežė išankstinę neigiamą nuomonę. Jos reikalavimai pertvarkyti A. Račiūno „Marytę“ prieštaravo sceninei logikai, todėl nepaisant pusantrų perdirbinėjimo metų opera liko statiška ir nuobodi³².

1952 m. spalio 6 d. teatro dekados komisijos posėdyje nutarta atsisakyti konsultanto A. Jermolajevs dėl itin grubaus ir arogantiško elgesio su teatro artistais ir prašyti SSRS MRK pakeisti jį kitu. Taip pat nuspręsta neįtraukti į repertuarą „Traviatos“ kaip „savo muzika ir literatūrine faktūra visiškai netinkančios reprezentuoti teatro idėjiniai meninius pasiekimus dekadoje Maskvoje“³³. O vos mėnesiui praėjus, komisijos pirmininkas J. Dautartas pranešė teatru, kad „Traviata“ įtraukta į repertuarą CK nurodymu³⁴. Tiek telėmė komisijos sprendimai... Nors šiame posėdyje apie J. Juzeliūno baletą „Ant marių kranto“ dar buvo kalbama kaip apie papildomą kūrinį greta „Sužadėtinės“, vis labiau aiškėjo, kad dekados scenai bus rengiamas kaip tik šis spektaklis. Baletas buvo teigiamai įvertintas per SSRS MRK spalio 25 d. perklaušą, kurioje dalyvavo ir J. Juzeliūnas, ir baletmeisteris V. Grivickas, ir dirigentas Ch. Potašinskas³⁵.

J. Juzeliūno teigimu, baletas buvęs sumanytas 1950 m. vasarą drauge su V. Grivicku ilsintis Palangoje. Tačiau pradinis libreto variantas turėjo labai mažai ką bendra su dekadoje rodytu spektakliu. Jame nėra jokių buožių, buvusių gestapininkų ir klasių kovos, o siužetas remiasi meilės intriga.

MRK vis keliant dekados datą – į 1953 m. rudenį, vėliau į 1954 m. kovą, libretas buvo vis labiau ideologizuojamas. Apie jo perdirbinėjimą V. Grivickas naujajam konsultantui A. Mesererui ir teatro partinei organizacijai aiškino*:
„[Jonio] vaidmuo buvo neteisingai sprendžiamas – jis buvo atitrauktas nuo minios, ir mes jį išstaisysim. [...] II [veiksme] neteisingai išspręstas Marijaus vaidmuo – muzika nedavė galimybių jį išryškinti, ir kompozitorius parašė naują variaciją, kurią dar kartą teks perrašyti ant liaudies dainos medžiagos. III veiksmė nevykęs „rusų šokis“ ir „adagio“: kompozitorius rašė ne ant liaudinės medžiagos ir „adagio“ neturėjo visuomeninio atspalvio. [...] „Sadutė“ nėra bažnytinis

*Citatų kalba čia ir kitur neredaguota – *Leidyklos red.*

šokis, o grynai liaudinis, tai nuotakos apsisvarstymas, o ne apraudojimas. [...] Mus patikrino CK ir eilė komisijų ir aprobavo mūsų traktavimą³⁶.

J. Juzeliūnui teatro LKP(b) pirminė organizacija (nors jis niekada partijos narys nebuvo) ne tik sudarė grafiką naujiems epizodams parašyti, bet ir nusiuntė į jo namus vieną savo narį prižiūrėti, kad kompozitorius jo laikytųsi³⁷.

Dekadai skirti opera ir baletas buvo perdirbinėjami daugiau nei dvejus metus, baigus rašyti partitūras. Spektaklių kūrėjai, pradėdami kompozitoriais ir baigiant orkestro artistais, pasimetė tarp begalės vienas kitam prieštaraujančių nurodinėjimų. Konsultantas A. Mesereras apie pirmąjį savo įspūdį teatre kalbėjo: „./.../ nebuvo jokios kūrybinio darbo nuotaikos. Pradėjus statyti tarybinį baletą, visi dirbo abejingai ir mėgėjiškai“³⁸.

1953 m. pabaigoje į teatrą netikėtai atvyko to paties V. Meschetellio vadovaujama SSRS Kultūros ministerijos komisija. Ji pataikė kaip tik į „Traviatos“ repeticiją – tą dieną jau ketvirtąją³⁹. Peržiūrėjusi visą repertuarą, komisija leido nustatyti dekados datą – 1954 m. kovo 4–13 d.⁴⁰

Iš **dramos teatrų** lengviausia sudaryti repertuarą buvo Rusų dramos teatrui: komunistų ideologai negalėjo jo apkaltinti buržuaziniu nacionalizmu, o privilomą pjesę šiuolaikine tematika jis galėjo rinktis iš daugelio rusų autorių kūrinų. 1952 m. pradžioje dekados repertuare buvo B. Lavreniovo „Lūžis“, N. Gogolio „Revizorius“, V. Šekspyro (Shakespeare) „Otelas“. SSRS MRK primygtinai siūlė įtraukti SSRS RS pirmininko A. Sofronovo pjesę apie kompartijos sekretorių „Mūsų dienomis“⁴¹. Teatras MRV pageidavimu buvo linkęs statyti rašomą Jono Marcinkevičiaus dramą „Karvelių šeima“. Tačiau pastarąją visiškai sukritikavo MRK dramos teatrų vyriausioji valdyba ir SSRS RS dramaturgų sekcija⁴², tad jos teko atsisakyti.

1952 m. pavasarį teatre kilo didelių nesutarimų tarp direktoriaus M. Demidovo ir vyriausiosios režisierės E. Markovos. Išėjo geriausi aktoriai, subiro repertuaras. Trūkstant lėšų pastatymams, dekados organizacinis komitetas teatrą iš dalyvių sąrašo išbraukė⁴³.

Vietoj jo organizatoriai vis labiau linko įtraukti Kauno muzikinį dramos teatrą, tikriau sakant, 1952 m. pavasarį studijas baigiančią A. Lunačiarskio teatrino meno instituto lietuvių grupę ir parodyti jos diplominius spektaklius. Trupę papildė devyni Kauno teatro aktoriai, pasiruošimui vadovavo kurso vadovė V. Motylevskaja ir režisierius R. Juknevičius. Dramos teatrų komisija į jų darbą nesikišo. Buvo pastatytos A. Griciaus „Išvakarės“ ir P. O. Bomaršė (Beaumarchais) „Figaro vedybos“ (režisieriai V. ir M. Orlovai).

Lietuvos valstybinis dramos teatras tarp dekados kolektyvų pagal svarbą buvo antrasis. Pagal schemą jo repertuare turėjo būti keturi veikalai: rusų klasiko ir sovietinio laikotarpio autoriaus kūriniai, lietuvių klasikos ir tuolaikinio autoriaus spektaklis vadinamąja aktualia tematika. Teatro meno taryba dar 1951 m. atrinko šiuos spektaklius: M. Gorkio „Priešai“, V. Višnevskio „Neužmirštamieji

1919", A. Gudaičio-Guzevičiaus "Kalvio Ignoto teisybė", taip pat dar rašoma J. Baltušio dramą „Anksti rytelį“.

Geriausiai sekėsi režisieriui R. Juknevičiui atnaujinti 1945 m. B. Dauguviečio „Priešų“ pastatymą. 1952 m. rugsėjo mėn. peržiūroje jį kaip „tikrai gorkišką“ įvertino konsultantas N. Gorčiakovas, todėl R. Juknevičius galėjo nekreipti dėmesio į dekados komisijos pirmininko A. Magračiovo priekaištus, kad „besivaikant MCHAT'o atmosferos, dingo revoliucinė romantika“⁴⁴.

Didesnių diskusijų nesukėlė „Kalvio Ignoto teisybės“ aptarimai. Ši knygos autoriaus inscenuota istorijos klastotė „ideologinių klaidų“ negalėjo turėti, o jos daugiažodiškumo, iliustratyvumo ir statiškumo negalėjo pašalinti jokie taisyimai.

Kitai susiklostė „Neužmirštamųjų 1919“ likimas. „Padėti“ J. Grybauskiui atvyko MRK paskirtas režisierius V. Cygankovas; spektaklis buvo atnaujintas, parodytas dekados komisijai ir konsultantui N. Gorčiakovui. Šie pripažino, kad spektaklis pavyko, tačiau nusprendė, kad „jį rodyti dekadroje netikslinga“ dėl vadų, ypač V. Lenino, portretinio nepanašumo⁴⁵. Teatras nepakluso. 1953 m. sausio mėn. į spektaklį buvo įtraukti nauji pagrindinių vaidmenų atlikėjai: J. Stalino – B. Bratkauskas, V. Lenino – P. Zulonas.

Kadangi Leniną ir Staliną viešai vaidinti buvo galima tik tada, kai SSRS MRK patvirtindavo, kad aktorių grimas panašus į vadų portretus, buvo nuspręsta, kad vasario mėnesį artistai važiuos į Maskvą tvirtinti grimo ir perukų⁴⁶.

Spektaklio likimą 1953 m. lapkričio mėn. sprendė Maskvos tikrintojų komisija. Spektaklį ji įvertino gerai, tačiau išreiškė Maskvoje „girdėtas nuomones“, kad iš dekados repertuaro gali tekti jį išbraukti⁴⁷. „Nuomonės“ pasitvirtino. 1954 m. sausio 10 d. Meno tarybos posėdyje teatro direktorius P. Zulonas paskelbė jį išskritus iš repertaro ne dėl teatro kaltės⁴⁸.

Svarbiausiu dramos teatro spektakliu turėjo tapti J. Baltušio pjesė „Anksti rytelį“ apie kolūkių kūrimą Lietuvoje. Tačiau netgi sovietinio literatūros mokslo požiūriu ji neišvengusi „tikrovės pagražinimo ir idiliškumo tendencijų“⁴⁹. Mums atrodytų, kad tai vienas iš labiausiai konjunktūrinių sovietinės dramos veikalų, nieko bendra neturintis su Lietuvos kaimo pokario istorija. Aprengti komunistinę schemą meniniu drabužiu J. Baltušiu nepavyko net su gausių „taisytojų“ pagalba. Po peržiūros su Maskvos konsultantais 1953 m. lapkričio 14 d. jos buvo galutinai atsisakyta kaip „vaizduojančios jau praėjusį istorinį etapą“⁵⁰.

Nuolat kylant abejonėms dėl „Anksti rytelį“ sėkmės, teatre lygiagrečiai buvo bandoma atnaujinti P. Cvirkos „Žemės maitintojos“ inscenizaciją (aut. A. Liobytė, K. Kymantaitė). Pirmasis variantas pasirodė nepriimtinas konsultantui N. Gorčiakovui kaip pernelyg estetizuotas, su formalistiniais elementais⁵¹. Pasitarime, kuriame dalyvavo V. Niunka, K. Preikšas, T. Černiauskas ir kiti deka-

dos organizatoriai, naują inscenizaciją parengti buvo pavesta V. Miliūnui⁵². Vien LKP(b) CK atstovai šį spektaklį žiūrėjo 3 kartus ir galiausiai nutarė, kad „CK padėjo inscenuotojui rasti teisingą liniją“⁵³. Tačiau kai po ilgų taisykimų spektaklis buvo dar kartą aptariamas teatre, dalyvaujant V. Niunkai, T. Černiauskui, J. Zinkui, jo likimą nulėmė kultūros ministro pavaduotoja M. Meškauskienė: „Antrasis pastatymas idėjiniu požiūriu sustiprėjo. Bet spektaklis išstetas, nuobodus, nespalvingas“⁵⁴. Tuomet „Žemės maitintojos“ komisija atsisakė, teatras per pusantro mėnesio atnaujino ir sėkmingai Maskvoje parodė Žemaitės „Marčios“ inscenizaciją.

Literatūra bolševikai laikė svarbiausia kultūros sritimi, net „proletarinio reikalo dalimi“, pasak V. Lenino, ar, tiesą sakant, komunistinės ideologijos iliustratore, tad ir dekadoje jai teko gana svari vieta. Lietuvių literatūrai joje atstovavo knygų paroda ir literatūros vakarai.

Knygų vertimas ir leidyba nepriklausė SSRS MRK ir jo vietos valdybos kompetencijai; ją kontroliavo SSRS RS vadovybė (pirm. A. Sofronovas) ir Lietuvių literatūros komisija (pirm. N. Tichonovas, pavaduotojas K. Zelinskis). Dekadai skirtas knygas buvo numatoma leisti dviejose Vilniaus ir penkiose Maskvos leidyklose. Maskvoje buvo galima leisti tik tas knygas, kurios jau anksčiau Lietuvoje buvo išspausdintos rusų kalba⁵⁵. Kai kurias knygas į rusų kalbą turėjo išversti iš Maskvos atvykę vertėjai, kitas – Lietuvos vertėjai, o maskviškiai – tik patikrinti.

Lietuvių rašytojai dekadai ruošėsi lydimi nuolatinių represijų. 1949–1952 m. iš RS buvo pašalinta 16 narių: K. Inčiūra, S. Anglickis, J. Petrusis, O. Miciūtė ir kiti. Dėl vadinamųjų ideologinių iškreipimų nuolatos buvo kritikuojuama V. Mykolaičio-Putino, E. Matuzevičiaus ir ne vieno kito kūryba⁵⁶. RS valdyboje ir LKP(b) CK Literatūros ir meno skyriuje ne kartą buvo kalbama ir apie jų šalinimą iš sąjungos⁵⁷.

Sudėtinga padėtis buvo ir Grožinės literatūros leidykloje: iš jos buvo išvaryti ir nuteisti V. Drazdauskas, K. Jankauskas, iš neetatinių vertėjų išbraukta daugiau kaip 100 bendradarbių, o komunistų vadovams vis dar atrodė, kad „leidykloje tebedirba politiškai svetimi ir abejotini elementai“⁵⁸. Todėl prieš dekadą vyriausiasis redaktorius poetas A. Žukauskas stengėsi pats nieko nespręsti, tartis su J. Šimkumi, RS valdybos prezidiumu bei dekados komisija.

1951 m. spalio mėnesį Lietuvos RS valdyboje pirmąkart buvo svarstomas dekados leidinių sąrašas. Be valdybos narių, dalyvavo J. Banaitis, J. Zinkus, Leidyklų ir poligrafijos valdybos viršininkas L. Vildžiūnas, Grožinės literatūros leidyklos atstovai⁵⁹. 1952 m. vasario mėnesį po taisykimų ir derinimų RS valdyba planą patvirtino⁶⁰. Šiame plano variante K. Korsako pasiūlymu buvo įrašyta Maironio kūrybos rinktinė, tačiau netrukus ji buvo išbraukta.

Plane buvo „Lietuvių tarybinės literatūros“ apybraiža, kurią parašyti pagal pareigas priklausė RS pirmininkui J. Šimkui. Jis tikėjosi, kad tiks jo 1951 m.

apybraižos⁶¹ vertimas. 1952 m. pradžioje J. Šimkus išvyko į Maskvą tartis dėl knygos pertvarkymo ir vertimo į rusų kalbą⁶². SSRS RS sekretoriato ir Lietuvių literatūros komisijos nariai, kuriems buvo pavesta ją įvertinti, surado aibę ideologinių klaidų ir įvairiausių trūkumų. Nepaisant to, kad grįžęs J. Šimkus visam mėnesiui pasitraukė iš pareigų apybraižai pertvarkyti⁶³, ideologiškai priimtino teksto parašyti nepavyko. SSRS RS sekretoriatas spalio mėn. nutarė, kad apybraižą reikia dar kartą perdirbti⁶⁴. Atidėjus dekadą, vietoje jos į planus buvo įtrauktas informacinis leidinys apie Lietuvos rašytojus ir literatus, kurį Vilniuje išspausdino Politinės literatūros leidykla.

Grožinės literatūros leidykla iki 1952 m. rudens teišeleido vienintelę dekadai skirtą knygą – V. Reimerio poemėlę vaikamas „Draugystė“. Dėl siautėjančio stalinizmo įvairios komisijos nuolat atmetinėjo vertimus, iliustracijas, viršelius. Begalė vadinamųjų klaidų buvo rasta praeities rašytojų – Žemaitės, J. Biliūno – knygų įvaduose, nors tie įvadai buvo parengti pokario metų leidiniams Maskvoje rusų kalba, vadinasi, jau aprobeuti.

1952 m. vasarą didžiulis triukšmas kilo dėl A. Venclovos „Rinktinės“, kurioje buvo išspausdinta daugiausia karo meto eilėraščiai. LKP(b) CK buvo parengta pažyma A. Sniečkui⁶⁵. Joje teigiama, kad „daugelis eilėraščių parašyti iš esmės iš buržuazinių nacionalistinių pozicijų. Juose Lietuva parodoma atskirta nuo kitų tarybinių respublikų“. Tačiau klaidingiausia esą tai, kad „poetas neturi žodžių pasmerkti buržuazinei Lietuvai, jos pagimdytiems buržuaziniams nacionalistiniams vadovams – ištikimiems lietuvių nacionalistų tarnams ir krūviams lietuvių tautos budeliams“⁶⁶. Netrukus paaiškėjo, kad šie priekaištai buvo didelio puolimo prieš buvusiąją kairiąją nepriklausomos Lietuvos inteligentiją dalis.

Jausdamas A. Sniečkaus ir kitų LKP(b) vadovų paramą, A. Venclova skyriaus darbuotojams pareiškė nieko nekeisias ir netaisysias. Knyga buvo išspausdinta, tačiau jos autorius, jau Stalino premijos laureatas, 1952 m. gruodžio mėn. rašytojų susirinkime turėjo perskaityti LKP(b) CK paruoštą itin kairuolišką kalbą⁶⁷. Daugelis kitų pažymoje minimų autorių, tarp jų K. Korsakas, T. Tilvytis savo knygas buvo priversti „taisyti“. V. Suchockio, J. Zinkaus ir kitų pastangomis buvo išvartytas iš darbo, pašalintas iš kompartijos ir RS ir keletą mėnesių laikomas Vilniaus saugumo rūsiuose leidyklos vyriausiasis redaktorius A. Žukauskas. Tačiau ir pakeitus leidyklos vyriausiąjį redaktorių bei direktorių, padėtis nepagerėjo. Įvadai buvo perrašinėjami P. Cvirkos „Žemei maitintojai“, J. Janonio „Rinktinei“, perpieštas J. Biliūno „Pirmojo streiko“ viršelis⁶⁸. Iš gatavų, jau įrištų E. Mieželaičio ir kitų autorių knygų buvo plėšomi puslapiai, įklijuojami kiti su „teisingais“ tekstais⁶⁹. Visi tie „taisymai“ ne tik terorizavo kūrėjus, trikdė darbą, bet ir kainavo didelius pinigus – vien viršeliams perpiešti reikėjo 20 000 rb⁷⁰.

Leidybai trukdė ir tai, kad RS biurokratai politizavo vertėjų nesutarimus. Pa-
grindiniai vertėjai: P. Antokolskis, A. Klionovas, Z. Kulmanova, M. Petrovych,
V. Šklovskis – atsakingai žiūrėjo į lietuvių literatūrą, stengėsi atrinkti įvaires-
nius, meniškesnius kūrinius, vengti deklaratyvumo ir pasikartojimo, ištvėrė
daugkartinius taisymus ir perdirbinėjimus⁷¹. O SSRS RS Lietuvių literatūros ko-
misijos pirmininkas N. Tichonovas, vertėjas A. Gatovas siekė sumenkinti jų
nuopelnus, teigė, jog „daugelis vertimų atlikti atsainiai, nesąžiningai, su gru-
biomis politinėmis klaidomis“⁷². J. Šimkus, nenorėdamas būti teisėjas, siūlė
duoti recenzuoti knygas LKP(b) CK⁷³.

Maskvos leidyklose vyravo lietuvių literatūrinio palikimo knygos. Buvo
puošniai išleisti K. Donelaičio raštai, A. Baranausko „Anykščių šilelis“,
Žemaitės raštų dvitomis. Tačiau leidyklos čia diktavo savo reikalavimus, pa-
vyzdžiui, iš B. Pranskaus parengto ir visais lygiais patvirtinto S. Nėries dvitomio
pareikalavo išimti visus iki 1940 m. parašytus eilėraščius⁷⁴. Todėl teko iš naujo
atrinkti kūrinius, perrašyti įvadą. J. Janonio rinkinei netiko netgi V. Niunkos
parašytas įvadas – knyga buvo išleista Vilniuje. „Molodaja gvardija“ atsisakė
leisti kolektyvinį jaunųjų prozininkų rinkinį⁷⁵.

Literatūros komisija, matydama, kad taip gali atsitikti ir su lietuvių poezijos
antologija, vietoje jos sudarė eilėraščių rinkinį, o parašyti įvadą priprašė J. Pa-
leckį⁷⁶. Ideologinius „Sovetskij pisatelj“ leidyklos barjerus sunkiai įveikė ko-
lektyvinis apsakymų rinkinys, J. Baltušio „Apsakymai“, A. Vienuolio
„Puodžiūnkiemis“.

Vienintelė išimtis buvo A. Gudaičio-Guzevičiaus raštai. Maskvoje jau
1952 m. sausio mėn., be jokių RS svarstymų, pradėtas versti į rusų kalbą ro-
manas „Broliai“, dar net nebaigtas rašyti⁷⁷.

Lietuvos Politinės literatūros leidykla buvo įpareigota išleisti apybraižų rin-
kinį apie darbo pirmūnus ir knygeles apie dailę, muziką, teatrą.

Leidinėlį apie muziką, perdirbęs iš ankstesnės savo brošiūros, prieš pat de-
kadą išleido J. Banaitis. Knygelė apie dailę, parašyta L. Vaineikytės, organiza-
toriams neįtiko; nutarta apsiriboti įvadu parodos katalogui⁷⁸.

Ilgai nesisekė rasti autorių knygelei apie teatrą. Leidykla tarėsi su T. Čer-
niausku, J. Banaičiu ir prašė rekomacijų. Dekados rengėjų nuomone, vadi-
namąjį reikiamą idėjinį lygį užtikrinti galėjo tik MRV darbuotojai A. Magračio-
vas ir N. Sykčinas⁷⁹, tačiau leidykla manė, kad minėti „autoriai“ apie Lietuvos
Respublikos teatrą neturi supratimo. Tartasi su J. Grybausku, K. Kymantaite ir
kitais, tačiau jie, teisindamiesi užimtumu, atsisakė, nenorėjo niekinti vadinamo-
sios buržuazinės Lietuvos teatro. Tada leidykla kreipėsi į Organizacinio komi-
teto pirmininką V. Niunką, kuris komiteto vardu parašyti knygelę pavedė
J. Umbrasui, N. Sykčiniui ir J. Lozoraičiui. Vėliau į knygelės rengimą buvo
įtraukta MRV darbuotoja Z. Kutorgienė, kuri ją parašė beveik viena⁸⁰. Dar
„taisė“ žurnalistas I. Kašnickis, bet jis po pusės metų grąžino beveik nepakeistą

tekstą⁸¹. Dramos teatrų dekados komisija rankraštį išsiuntė recenzuoti Partijos istorijos institutui ir dramaturgui A. Gričiui. Šis 1941 m. buvęs tremtyje literatas atsiliepime nepajėgė nuslėpti pasipiktinimo tuo, kaip autoriai išniekino visą iki-sovietinį teatro laikotarpį, tačiau atsižvelgdamas, kad Z. Kutorgienė dirbo MRV kadru skyriaus viršininke, paprašė platesnio rašytojų ir teatrų darbuotojų įvertinimo⁸². Svarstyme dalyvavo J. Baltušis, M. Mironaitė, J. Grybauskas, A. Magračiovas ir kiti, jau perskaitę ir neigiamą Partijos istorijos instituto įvertinimą. Nutarta knygą perdirbti ir ištaisyti klaidas⁸³, tačiau netrukus Organizacinio komiteto nutarimu ji buvo išbraukta iš leidybos planų⁸⁴.

Lietuvos **dailininkai** per ruošimosi dekadai laikotarpį buvo nuodugnai ir visapusiškai kontroliuojami. Kaip jokioje kitoje meno šakoje, į ruošimąsi buvo įtraukti visi iki vieno DS nariai. Jie turėjo pateikti savo įsipareigojimus DS ir nuolat jai atsiskaityti. Greta L. Vaineikytės vadovaujamos dekados komisijos buvo sudaryta kūriniių parinkimo ir pirkimo komisija. Jos pirmininku tapo MRV viršininko pavaduotojas V. Pečiūra, du trečdaliai narių buvo ir dekados komisijos nariai⁸⁵.

Kadangi būdavo užsakomi tik į LKP(b) CK patvirtintą teminį planą įtraukti kūriniai, atsirado po 3 ar 4 skirtingų autorių darbus vienodais pavadinimais; ideologiškai neutralios temos kartojosi – lėmė tai, kad patvirtinus tokią temą vienam dailininkui, kitiems tapdavo aišku, kad ji yra leistina.

Tik retu atveju ideologiniai tikslai nesikirto su meniniais. Tekintojas S. Tarnauskas, įamžintas net keliuose skulptūros bei grafikos darbuose, buvęs ne tik geras darbininkas, bet ir labai išraiškingo, skulptūriško veido žmogus⁸⁶. Bet komisija vos nesugadino kūrinio, reikalaudama „duoti skulptūrą viso ūgio, [...] gautųsi proletariato vadovas [...]“⁸⁷.

1952 m. rugpjūčio mėn. atvykusi SSRS DS komisija peržiūrėjo Lietuvos dailininkų kūrinius, teigiamai įvertino skulptūrą ir grafiką, tačiau visiškai supeikė vadinamuosius teminius paveikslus⁸⁸, kuriems dėl literatūriškumo, siužetiškumo sovietinė meno samprata teikė pirmenybę. SSRS DS pavedė Lietuvos DS komandiruoti tapytojus į Pamaskvio „Senežo“ kūrybos namus paveikslų baigti⁸⁹. Kadangi komandiruotė buvo numatyta dviem mėnesiams, Dailės instituto Tapybos katedra liko be penkių pagrindinių dėstytojų⁹⁰. Nors Instituto direktorius V. Jurkūnas kreipėsi į MRV ir LKP(b) CK, dailininkams V. Mackevičiui, A. Silinui, S. Gračiovui, V. Dilkai, A. Savickui vis dėlto teko išvykti. Jie, kaip ir keletas kitų tapytojų, prižiūrimi Maskvos dailininkų, turėjo baigti paveikslus iki dekados. Grupei vadovavo maskvietis V. Plotnikovas. SSRS DS Organizacinio komiteto vadovai nuolat lankėsi „Seneže“ ir informuodavo apie darbų eigą ne tik Lietuvos DS pirmininkę L. Vaineikytę, bet ir MRV bei LKP(b) CK, smulkiai apibūdindami, ką kiekvienas dailininkas pertapė savo paveiksluose⁹¹. DS valdininkai atvirai kišosi į kūrybos procesą, visiškai nesi-skaitė su Lietuvos dailininkų nuomone.

Lietuvos dailininkai „Seneže“ kūrė šiuos paveikslus: S. Gračiovas – „Klaipėdos paėmimas“ (vėliau pavadintą „Klaipėdos išvadavimu“), B. Jacevičiūtė – „S. Nėris Lietuviškojoje divizijoje“, V. Dilka – „Statyba kolūkyje“, V. Mackevičius – „Lietuvos susijungimas su Tarybų Sąjunga“, ir t.t. SSRS DS sekretoriaus A. Jar-Kravčenkos nuomone, per du mėnesius, praleistus P-maskvėje, minėti dailininkai „žymiai priartėjo prie kiek galima teisingesnio tikrovės pavaizdavimo“⁹². Dailininkai S. Kukujevas, A. Silinas, A. Savickas ir J. Vaitys buvo kritikuojami, esą jų teminės drobės neduodančios pageidaujamų rezultatų⁹³. Šių dailininkų vadinamųjų nesėkmių priežastys skirtingos: du pirmieji neperžengė to profesionalumo slenksčio, kurio buvo reikalaujama net iš konjunktūrinių darbų, o A. Savickas ir J. Vaitys stengėsi nepasiduoti niveliacijai, todėl buvo apkaltinti formalistinės mokyklos įtaka. A. Savickui buvo priekaištaujama dėl nevykusios kompozicijos, o dėl temos – „V. Leninas Vilniuje 1895 m.“ abejonių nekilo.

Lapkričio 17 d. Lietuvos dailininkų darbus peržiūrėję SSRS DS Organizacinio komiteto sekretoriai V. Jefanovas, D. Nalbandianas ir minėtas A. Jar-Kravčenka konstatavo, kad, išskyrus A. Siliną, kiti dailininkai „padarė pažangą“ ir... jų darbą poilsio namuose pratęsė iki gruodžio 25 d.⁹⁴. Protestuodami trys tapytojai: S. Kukujevas, V. Mackevičius ir J. Vaitys – grįžo į Lietuvą. SSRS DS pareikalavo, kad jie pasiaiškintų, ir nurodė rašte A. Sniečkui⁹⁵, kad reikėtų papildyti grupę kitais dailininkais.

Nukėlus dekados datą, paveikslai dar ne kartą buvo peržiūrimi ir pagal maskviškių nurodymus perdirbinėjami. Tad Lietuvos dailininkai, SSRS DS kreipiami ir kontroliuojami, apie 1952 m. jau buvo stumte įstumti į bendrąją sovietinę pseudoklasicistinę vadinamojo socialistinio realizmo srovę.

Bene lengviausiai pasirengimo etapą nuėjo J. Švedo vadovaujamas **Liaudies dainų ir šokių ansamblis**. Jis ne kartą buvo koncertavęs Maskvoje, tad koncertinė programa buvo suderinta įvairiose institucijose, atitiko nustatytąsias proporcijas ir kitus reikalavimus – buvo reikalaujama, kad lietuvių dainos ir šokiai būtų linksmi, optimistiški, kad repertuare būtų reikiamas rusų liaudies dainų ir tariamai sovietišku liaudies dainų ir šokių kiekis. Vykdydamas šiuos reikalavimus, J. Švedas įtraukė į programą „Kolūkiečių valsą“, „Paukštinių polką“ ir keletą kitų „sovietiška“ pavadintų kūrinių. Kolektyvo repertuarui 1952 m. rugsėjo ir 1953 m. kovo mėn. pritarė maskviškė MRK komisija⁹⁶. Greta minėtų pseudoliaudiškų šokių jame buvo ir tikrai vertingų lietuvių liaudies kūrinių.

Kamerinės muzikos kolektyvai ir solistai buvo parinkti ir jų repertuaras patvirtintas palyginti sklandžiai. MRK komisijai čia sunkiau buvo tik atremti nepagrįstas vyresniosios kartos atlikėjų pretenzijas gal paskutinį kartą koncertuoti Maskvoje. Be kitų, ji kritiškai įvertino ir A. Staškevičiūtės dainavimą⁹⁷, kuriai Lietuvos vadovų pastangomis vėliau vis dėlto buvo leista koncertuoti dekad-

je⁹⁸. Maskvos komisijos narys Avksentjevas į kamerinės muzikos programą nenorėjo įtraukti ir styginių kvarteto⁹⁹. Kvartetą palaikė kiti komisijos nariai, tarp jų ir vietoj kompozitoriaus V. Šebalino Lietuvos KS ir Kultūros ministerijos prašymu konsultantu paskirtas M. Kovalis¹⁰⁰, kuris dėl Lietuvos muzikų palai­kymo ir rėmimo savo autoritetu vėliau pateko į LKP CK aparato darbuotojų nemalonę¹⁰¹.

Dekados datos nukėlimas Ansambliui ir Filharmonijos kolektyvams trukdė atnaujinti repertuarą ir planuoti koncertus.

Baigiamasis koncertas pagal dekadų organizatorių planus turėjo demonst­ruoti tautų ištikimybę režimui, išaukštinti rusų tautą ir eilinį kartą pašlovinti J. Staliną. Pagal pradinį sumanymą MRK reikalavimu didelis dėmesys buvo skiriamas jo scenos apipavidalinimui: „Kai scena atidengiama, reikia parodyti ką nors didinga, kad atitiktų dainų tematiką. Paskutinėje dekoracijoje reikia pa­rodyti Kremlių, komunizmo statybas, draugą Staliną“¹⁰².

1952 m. vasario 20 d. KS sušaukė visuotinį narių susirinkimą; jame kompo­zitoriai įsipareigojo sukurti dekadai naujų kūrinių. Tarp jų svarbiausiu, skirtu pradėti Baigiamąjį koncertą, neabejotinai buvo laikomas „Pasveikinimas drau­gui Stalinui“ – B. Dvariono kantata orkestrui, chorui ir solistams. Kompozitorių susirinkimo metu poetas T. Tilvytis šiam kūriniiui jau buvo parašęs ir tekstą¹⁰³, tereikėjo jį apsvarstyti MRV ir LKP(b) CK¹⁰⁴.

Tačiau nukėlus dekadą, ypač po J. Stalino mirties, kūrinio tekstas nebetiko. Kantatos autoriai ir dekadados organizatoriai tiesiog išbraukė posmus, kuriuose minimas Stalino vardas. Baigiamojo koncerto pradžioje kūrinys buvo atliktas kaip „Pasveikinimas Maskvai“.

Kad šis ir kiti kūriniai chorams gerai skambėtų didelėse Maskvos scenose, reikėjo sujungti Filharmonijos ir Radijo informacijos komiteto chorus. Pusantrų metų tam prieštaravo Sąjunginis radijo komitetas¹⁰⁵. Be jo sutikimo choras ne­galėjo būti finansuojamas. Vien drabužiai artistams kainavo 40 000 rb, o daly­vavimas dekadadoje – 224 000 rb¹⁰⁶. Tik 1953 m. viduryje pavyko gauti leidimą.

Atrinkti dekadai **meno saviveiklos** kolektyvus nebuvo sudėtinga. Po 1950 m. respublikinės dainų šventės geriau pasiruošę kolektyvai buvo žinomi. Tačiau SSRS Kultūros ir švietimo įstaigų komitetas reikalavo, kad dekadai ruošę visi Lietuvos saviveiklininkai. Organizacinio komiteto paraginta¹⁰⁷, meno saviveik­los komisija 1952 m. gegužės mėn. apvažiavo visus rajonus, sudarė galimų de­kadados dalyvių sąrašus tolesnei atrankai.

Chorų ir šokių kolektyvų repertuarą sudarė Liaudies kūrybos namai. Priva­lomas kolūkių chorų repertuaras iš 16 dainų septynias turėjo didžiai politiškai ir idėjiškai kryptingas: A. Račiūno „Skamba Stalinui mūsų daina“, V. Venckaus harmonizuota tarybinė daina „Kolūkietiškas ačiū“, N. Maslovo „Kolūkiečių daina apie Maskvą“, V. Baumilo „Komjaunuolių maršas“, lietuvių liaudies (?) daina „Mes su Stalinu“, A. Aleksandrovo „Šlovė mūsų galingai valstybei“,

V. Kuprevičiaus „Mes už taiką, jaunieji draugai“¹⁰⁸. Antroji daina tikriausiai buvo V. Venckaus autorinė. Kaip mūsų tautai buvo primesta daina „Mes su Stalinu“, kurios (kaip liaudies dainos) nė būti negalėjo, išsiaiškinti nepavyko. Turbūt, tai to paties pavadinimo K. Kavecko daina¹⁰⁹.

1952 m. vasarą LKP(b) CK patvirtino Sedos rajono „Lenino keliu“ kolūkio saviveiklininkų „Kreipimasi į visos respublikos meno saviveiklos dalyvius“¹¹⁰. Akivaizdu, kad šį biurokratiu žargonu parašytą dokumentą parengė ne kolūkio saviveiklininkai. Jį galėjo parengti, pavyzdžiui, Kultūros ir švietimo įstaigų komiteto darbuotojai.

Rajonų meno saviveiklos kolektyvų apžiūros vyko 1952 m. rugsėjo mėnesį, sričių – spalio mėn.¹¹¹; pastarąsias prižiūrėjo LKP(b) sričių komitetai¹¹². Lapkričio mėnesį V. Girdžiaus ir J. Banaičio vadovaujamos komisijos atrinko dekados dalyvius.

Tarp studentų kolektyvų iš pradžių komisija buvo apsistojusi prie Kauno politechnikos instituto ansamblio ir Vilniaus universiteto choro. Tačiau 1952 m. V. Bartusevičiaus vadovaujamas universiteto Liaudies dainų ir šokių ansamblis tobulėjo taip sparčiai, kad pagaliau sprendimas buvo pakeistas¹¹³.

Iš miestų saviveiklos kolektyvų buvo renkamos tarp Kauno medicinos darbuotojų profsąjungos komiteto ir „Kauno audinių“ fabriko chorų. Pastarasis turėjo pranašumą kaip darbininkų kolektyvas. T. Černiauskas, informuodamas A. Sniečkų dėl šio pasirinkimo, rašė: „Apžiūroje pirmasis choras pasirodė šiek tiek geriau, negu „Kauno audinių“ fabriko choras, tačiau partijos Kauno MK nurodymu „Kauno audinių“ fabriko choras pastaruoju metu sustiprintas, jam teikiama didelė metodinė parama; ryšium su tuo Kauno MK rekomendavo į dekados dalyvių tarpą įtraukti būtent šį chorą“¹¹⁴.

Lygiagrečiai buvo rūpinamasi jo finansavimu. Sąmata už 100 žmonių kecionę, kostiumus, nakvynę ir maistą sudarė 191 000 rb¹¹⁵. SSRS Finansų ministerija siūlė, kad chorą paremtų Profsąjungų centro taryba. Ši iš pradžių atsisakė, tačiau įsikišus SSKP CK Literatūros ir meno skyriui¹¹⁶, paskyrė 152 500 rb¹¹⁷.

„Kauno audinių“ choro repertuaras iš pradžių buvo perdėm ideologizuotas. Iš aštuonių kūrinių tebuvo vienintelė lietuvių liaudies daina „Oželis“. Dvi buvo skirtos Stalinui, trys – rusų ir tarybinė klasika¹¹⁸. Vėliau repertuaras keitėsi, buvo įtrauktos dar dvi liaudies dainos.

1953 m. kovo mėnesį dekados meno saviveiklos kolektyvai ir jų repertuaras buvo galutinai patvirtinti¹¹⁹. Dekados dalyviais tapo: Sedos rajono „Lenino keliu“ kolūkio choras ir šokių ansamblis, Vilniaus universiteto Liaudies dainų ir šokių ansamblis ir „Kauno audinių“ fabriko choras.

Dekados datos nukėlimo pasekmės

Kaip minėjome, po 1952 m. rugsėjo mėnesio SSRS MRK komisijos ir konsultantų peržiūros pasidarė akivaizdu, kad iki nurodyto laiko – 1952 m. pabaigos – dekadai pasirošti nepavyks. Galima įtarti, kad Maskvoje šitai buvo iš anksto suplanuota.

SSRS MRK 1952 m. spalio 25 d. konstatavo, kad „eilė Lietuvos TSR meno įstaigų ir organizacijų nepakankamai dirbo ir dekadai nepasirošė“¹²⁰. Be Operos ir baleto teatro, iš neigiamos pusės paminėtos DS ir KS. Buvo apkaltintos ir MRK vyriausiosios valdybos, kurios esą „nesuteikė pakankamos pagalbos Lietuvos TSR pasirošimo reikalui“¹²¹.

Didžiausia kaltės dalis suversta Lietuvos MRV vadovybei, kūrybinių sąjungų ir meno kolektyvų vadovams. LKP(b) CK sudarė valdybos darbo patikrinimo planą, numatė darbuotojus, atsakingus už kiekvieno kolektyvo patikrinimą¹²². To tikrinimo rezultatas – išsami pažyma, su T. Černiausko ir J. Zinkaus parašais nusiųsta V. Niunkai¹²³. Pažymos autoriai kultūros įstaigų ir kūrybinių sąjungų veiklą vertino tik neigiamai: dailininkai nepiešia teminių paveikslių, kompozitoriai nekuria masinių dainų, Panevėžio teatras nestato spektaklių apie kolūkių gyvenimą, nors aptarnauja vien kaimo gyventojus. Visose kultūros įstaigose, tarp jų ir pačioje MRV, dirba nepatikimi arba politiškai priešiški žmonės ir t.t. Pažyma baigiama išvada: „Valdyba [...] nepatenkinamai vykdo netgi savo faktines funkcijas perduoti partinių organų nutarimus sau pavaldžioms įstaigoms“¹²⁴. Panašią pažymą J. Zinkus parengė apie RS vadovybę – RS valdybos pirmininką J. Šimkų siūloma pakeisti A. Gudaičiu-Guzevičiumi¹²⁵, T. Černiauskas – apie Dailės instituto dėstytojus¹²⁶.

Akivaizdu, kad kaltinimas dekados „sužlugdymu“ buvo patogus pretekstas susidoroti su vyresniosios kartos komunistine ir prokomunistine inteligentija¹²⁷. LKP(b) CK vadovybė dėsė ir ieškojo būdų ilgamečiams bendražygiams nuo iškilusios represijų grėsmės apginti. Pažymas ji įvertino kaip paviršutiniškas ir gražino rengėjams papildyti¹²⁸.

J. Stalino mirtis ir SSRS kultūros įstaigų reorganizacija – buvo įkurta Kultūros ministerija, MRV tapo jos dalimi – padėjo išvengti susidorojimo. Kultūros ministru buvo paskirtas sovietinis saugumo generolas A. Gudaitis-Guzevičius, 1944–1945 dirbęs LSSR saugumo liaudies komisaru, jo pavaduotoju – T. Černiauskas. J. Banaitis ir toliau vadovavo į ministeriją įjungtai Meno reikalų valdybai.

SSKP CK nusprendė nutarimo dėl naujos dekadados datos nepriimti¹²⁹. 1953 m. spalio 9 d. LKP CK ir LSSR MT nutarimu¹³⁰ buvo pakeista Organizacinio komiteto ir komisijų sudėtis, į juos įtraukti reorganizuotų kultūros įstaigų ir meno kolektyvų vadovai¹³¹.

Literatūros ir meno kūrybinių aptarimai

Prieš pat dekadą A. Sniečkus asmeniškai patikrino visų kolektyvų repertuarą ir koncertų programas¹³² ir, regis, liko jomis patenkintas. Pagal iš anksto patvirtintą straipsnių planą¹³³ apie dekadą buvo plačiai rašoma Maskvos ir Vilniaus periodinėje spaudoje. Visi renginiai vyko sklandžiai; tik K. Petrauskas, pradėdamas atidarymo koncertą, perskaitęs pirmuosius sakinius iš LKP(b) CK paruošto teksto, vėliau kalbėjo ekspromtu¹³⁴. Maskvos visuomenė dekados renginius priėmė labai šiltai; ovacijų susilaukė „Traviata“ ir „Ant marių kranto“, gerai pavyko kamerinės muzikos koncertai ir literatūros vakarai.

Tačiau menininkams už viešuosius renginius žymiai svarbesni buvo uždari kūrybos aptarimai. 1954 m. kovo 12–13 d. SSRS RS buvo aptariama rašytojų kūryba.

Kadangi knygos spaudai rusų kalba buvo parengtos dar 1952 m., jose buvo labai daug stalinizmo pėdsakų. Svarstyme kalbėję Maskvos rašytojai A. Fadejevas, K. Fedinas, S. Antonovas, V. Knipovič ir kiti kritikavo lietuvių rašytojus būtent už tai, dėl ko prieš dvejetą metų iš knygų buvo plėšomi lapai ir klijuojami kiti. Kai K. Fedinas pasakė, kad Vienuolio „Puodžiūnkiemyje“ be reikalo, dirbtinai įvesta visa „miestietiškoji“ linija (kaip žinoma, ją primetė „redaktorius“ I. Gurvičius¹³⁶), autorius iš salės atsiliepęs: „Kad man ją prirašė“¹³⁷.

Lietuviams buvo priekaištaujama dėl nepakankamo tikrovės pažinimo ir meistriškumo: esą jie pirmiausia sugalvoja schemą, „susmaigsto siužeto gaires“ ir po to pagal schemą kuria veikalą. Kai kurie kalbėtojai (S. Antonovas, G. Munblitas) prozoje bandė ieškoti lietuviškų charakterių, nacionalinės atmosferos, kurių ten dėl vadinamojo socialistinio realizmo reikalavimų negalėjo nė būti. Tad teisesnis buvo K. Fedinas, įžvelgęs tik „nacionalinius aksesuarus“¹³⁸. Poezijos aptarimuose RS funkcionieriams labiausiai užkliuvo tai, kad lietuvių poetai, rašydami įtaigius lyrinius kūrybinius, eilėraščiuose apie Leniną ir SSKP tą įtaigumą praranda¹³⁹.

Spalio 14 d. įvyko dramaturgijos aptarimas. Į rudenį jis buvo nukeltas todėl, kad prieš dekadą pristigo laiko išversti į rusų kalbą nespausdintas pjeses.

Maskviečiams tarp Lietuvos dramaturgų nebuvo nekritikuotinių autorių, tad tarp mažiausiai vykusių kūrybinių buvo nurodyti ir A. Gudaičio-Guzevičiaus „Kalvio Ignoto teisybė“, ir P. Gelbako „Statūs laiptai“, ir V. Sirijos Giros bei V. Slavino „Ponas Pirsonas jau nebegrįš“. Tačiau ir šiame svarstyme kai kurie kalbėtojai laikė (arba apsimetė, kad laiko) save Lietuvos istorijos žinovais, kalbėjo, kad supranta dabartį ir tuo remdamiesi gretino veikalų herojų poelgius su gyvenimu, nesivaržė pasakyti niekinamą žodį apie nepriklausomą Lietuvą. Čia visus pralenkė A. Glebovas: „Tai buvo maža labai pikta fašistinė valstybė /.../ su labai atsilikusia kultūra /.../“¹⁴⁰. Nors dramos kūrybinių aptarimas vyko vėliausiai, stalinizmo pėdsakai jame buvo itin ryškūs.

1954 m. balandžio 12–13 d. buvo aptarta dailės paroda. Aptarimui vadovavo SSRS DS Organizacinio komiteto sekretorius M. Manizeris, dalyvavo keletas sekretoriato narių. SSRS Dailės akademijos vyr. mokslinės bendradarbės F. Roginskajos pranešimas buvo itin tendencingas ir sklidinas ždanoviškos kritikos. Liaudies meno ekspozicijoje ji ieškojo vien požymių, bendrų su slavų tautų liaudies kūryba. Apgailestaudama, kad parodoje neatspindima I. Trutnevo ir jo mokyklos veikla Vilniuje¹⁴¹, pranešėja piktinosi, kad daug vietos skirta M. K. Čiurlioniui: „Tai [...] įrodo, kad lietuvių tautos dailės palikimo įvertinimas marksistiniu-lenininiu požiūriu dar nėra baigtas“¹⁴². Apie Lietuvos Respublikos dailę F. Roginskaja tepasakė: „Meno mokykla nepaliaujamai smuko. Realistinio piešinio ir realistinio paveikslo kultūra ne tik nepaprastai sumenko, bet ir buvo beveik prarasta“¹⁴³. Pilną trūkumą mato pranešėja ir pokario metų lietuvių dailininkų kūrybą, išskirdama tik V. Dilkos ir G. Jacevičiūtės paveikslus¹⁴⁴.

Diskusijoje kalbėję dailininkai parodą vertino žymiai palankiau. M. K. Čiurlionio kūrybą ėmėsi ginti skulptorius J. Kacmanas, 1909 m. lankęsis jo parodoje Sankt Peterburge¹⁴⁵. Tačiau politinių vertinimų ir čia nebuvo išvengta. Grafikas D. Šmarinovas tiesiog išliaupsino gana vidutiniškas V. Galdiko iliustracijas A. Guzevičiaus romanui „Broliai“, o menotyrininkas A. Saltykovas sukritikavo daugumą keramikos darbų.

Šiame aptarime itin skyrėsi stalininio tono SSRS DS užsakytieji pranešimai ir visapusiškesni diskusijų dalyvių pasisakymai.

Dekados rezultatai

Nors Lietuvos literatūros ir meno kūrėjai ir kultūros darbuotojai dekados laikui nesurengė, tačiau tiek menininkų pasirodymai, tiek kūrybos aptarimai parodė, kad jie lojalūs komunistinei ideologijai ir paklusnūs SSKP reikalavimams. SSKP CK neoficialiuose pokalbiuose buvo pasakyta, kad politinį dekados egzaminą lietuviai išlaikė¹⁴⁶. Dekada parodė, kad Lietuvoje sukurtas vadinamasis socialistinio turinio ir nacionalinės formos realistinis oficialusis menas.

Todėl SSKP CK ir SSRS Vyriausybė patenkino visus Lietuvos vadovybės prašymus: Operos ir baleto bei Vilniaus dramos teatrams suteikė akademinį vardus, leido padidinti teatrų, muzikos kolektyvų, leidyklų darbuotojų skaičių, pakelti atlyginimus ir kt.¹⁴⁷. Ordinais, medaliais ir garbės raštais buvo apdovanojama 419 dekados dalyvių¹⁴⁸.

Po dekados Lietuvos literatūra, menas, knygų leidyba gana sunkiai grįžo į įprastą vėžes. Teatrai, likę visai be repertuaro, tik po dvejų metų užpildė spragas.

Išvados

Literatūros ir meno dekados buvo vieni svarbiausių SSKP ir SSRS Vyriausybės planuotų ir įgyvendintų masinių ritualizuotų renginių, turėjusių pridengti visuotinę kultūrinio gyvenimo kontrolę. SSRS valdžios įstaigos primetė Lietuvai renginio datą, scenarijų, dalyvių atrankos kriterijus, prižiūrėjo rengimosi eigą, per konsultantų instituciją tiesiogiai veikė kūrybos procesą.

Teisę spręsti apie Lietuvos menininkų pasirengimą dekadai turėjo tik specialii SSRS Meno reikalų komiteto (vėliau Kultūros ministerijos) komisija, derinusi savo sprendimą su VKP(b) arba SSKP vadovybe. 1952 m. rudenį šios institucijos, vadinamąjį dekados terminų „sužlugdymą“ naudodamos kaip pretekstą, ruošėsi susidoroti su Lietuvos kultūros įstaigų ir organizacijų vadovais – buvusiais Lietuvos Respublikos kairiaisiais inteligentais.

LSSR partinės, administracijos bei kultūros įstaigos, Rašytojų, Dailininkų, Kompozitorių sąjungos privalėjo vykdyti SSRS centrinių įstaigų ir organizacijų nurodymus. Tie nurodymai 1951–1954 m. lėmė visų Lietuvos kultūros ir meno darbuotojų veiklą. Pasiruošimo laikotarpis sutapo su didžiausiu stalinizmo įsigalėjimu kultūroje, todėl dekados programa buvo labai politizuota ir ideologizuota. Kontroliuojančių įstaigų reikalavimu buvo neatpažįstamai pakeistas J. Juzeliūno baleto „Ant marių kranto“ libretas, perrašomos prozos ir poezijos knygos; dailininkai, maskviškių prižiūrimi, pertapė teminius paveikslus.

Dauguma Lietuvos menininkų dėl nuolatinės represijų grėsmės buvo priversti taikytis su organizatorių reikalavimais, vykdyti jiems skiriamas užduotis, deklaruoti ištikimybę komunistinei ideologijai ir demonstruoti paklusnumą dekados organizatorių reikalavimams.

Tačiau ir tokiomis sunkiomis sąlygomis jie stengėsi apeiti tuos reikalavimus, į dekados programą įtraukti kiek įmanoma daugiau lietuvių liaudies ir profesionaliojo meno kūrinių. Šias galimybes truputį praplėtė po J. Stalino mirties prasidėjusi režimo liberalizacija ir Maskvos menininkų (M. Kovalio, A. Meserero, V. Šklovskio ir kitų) parama. Tad į dekados programą pateko klasikinis lietuvių operos spektaklis – „Traviata“, į dailės parodą – M. K. Čiurlionio kūryba, į literatūros vakarus – lyrinė poezija. Totalitarinio režimo, visuotinės kontrolės ir prievartos sąlygomis Lietuvos literatūros ir meno dekados programa vis dėlto išsaugojo kai kuriuos tautinės kultūros elementus.

¹Lietuvių literatūros ir meno dekada Maskvoje 1954 metais. V., 1956.

²Bielinienė J. Naujam gyvenimui pašaukus. V., 1978. P. 121; XX a. lietuvių dailės istorija. V., 1990. T. 3. P. 137–138; Jakelaitis V. Juozas Banaitis. V., 1986. P. 118–119; Lisenkaitė L. Aleksandras Gudaitis-Guzevičius. V., 1980. P. 202–203.

³Šepetyš L. Kultūra ir mes. V., 1985. P. 150.

⁴Baltinienė E. Brandaus socializmo kultūra. V., 1982; Barkauskas A. Kultūra ir visuomenė. V., 1975; Tarybų Lietuvos kultūra. 1940–1980. V., 1982.

⁵Lietuvos TSR literatūros ir meno dekada Maskvoje // Pergalė. 1954. Nr. 4. P. 116–125.

- ⁶MRV 1951 03 24 raštas LKP(b) CK sekretoriui V. Niunkai // Lietuvos literatūros ir meno archyvas (toliau – LLMA). F. 289. Ap. 1. B. 76. L. 3–5.
- ⁷Pažyma „Apie ukrainiečių literatūros ir meno dekadą Maskvoje“. Yra J. Banaičio įrašas: „Pristatė 1951.07.06“ // Lietuvos visuomenės organizacijų archyvas (toliau – LVOA). F. 1771. Ap. 104. B. 7. L. 2–9.
- ⁸Lietuvos TSR literatūros ir meno dekados Maskvoje komisijos. 1951 07 05 // Ten pat. L. 33–34.
- ⁹Ten pat.
- ¹⁰A. Sniečkaus apie 1951 09 laiškas M. Suslovui // LLMA. F. 289. Ap. 1. B. 82. L. 54; A. Sniečkaus 1951 09 laiško G. Malenkovui projektas // LVOA. F. 1771. Ap. 117. B. 1. L. 11–12, 14–15; A. Sniečkaus 1951 12 laiško J. Stalinui projektas // LVOA. F. 1171. Ap. 104. B. 1. L. 10–13.
- ¹¹MRV 1952 01 raštas LKP(b) CK // LLMA. F. 289. Ap. 1. B. 81. L. 12–15.
- ¹²Ten pat. L. 15
- ¹³SSRS MRK 1951 10 20 raštas MRV // Ten pat. B. 76. L. 2.
- ¹⁴Nutarimas minimas A. Sniečkaus laišku G. Malenkovui projektuose // LVOA. F. 1771. Ap. 117. B. 1. L. 11, 14.
- ¹⁵MRK 1952 03 15 įsakas „Dėl priemonių padėti Lietuvos TSR meno įstaigoms pasiruošti lietuvių literatūros ir meno dekadai Maskvoje“ // LLMA. F. 289. Ap. 1. B. 76. L. 48.
- ¹⁶Konsultantai buvo patvirtinti MRK 1952 m. nutarimu Nr. 259 // Ten pat. B. 79. L. 21.
- ¹⁷LKP(b) CK ir LSSR MT 1952 04 03 nutarimas „Dėl sudarymo organizacinio komiteto ir komisijų lietuvių literatūros ir meno dekadai Maskvoje 1952 m. parengti ir pravesti“ // Ten pat. B. 81. L. 1–3.
- ¹⁸J. Banaičio 1951 03 24 informacija V. Niunkai // Ten pat. B. 76. L. 3.
- ¹⁹1952 m. pradžios pasitarimas dėl Valstybinio operos ir baleto teatro (toliau –VOBT) spektaklių // LVOA. F. 1771. Ap. 117. B. 11. L. 109, 113.
- ²⁰Ten pat. L. 113.
- ²¹Ten pat. L. 109.
- ²²Iš lietuvių muzikinės kultūros istorijos. V., 1967. T. 3. P. 190, 193.
- ²³Libretas su A. Sniečkaus pastabomis tekste // LVOA. F. 16895. Ap. 2. B. 229. L. 95–109.
- ²⁴Straipsnio autorės 1993 09 16 pokalbis su operos „Marytė“ libreto bendraautoriumi P. Keidošiumi.
- ²⁵Pranešimas Organizaciniam komitetui apie ruošimosi eigą. Be datos // LLMA. F. 289. Ap. 1. B. 76. L. 31.
- ²⁶Valstybinio operos ir baleto teatro LKP(b) pirminės organizacijos partinio biuro posėdžio protokolas. 1951 m. pabaiga // LVOA. F. 7762. Ap. 1. B. 3. L. 5.
- ²⁷MRV viršininko 1952 05 11 įsakymas Nr. 253 dėl S. Delicijevio atleidimo pačiam prašant // LLMA. F. 289. Ap. 1. B. 15. L. 167.
- ²⁸S. Delicijevio 1952 04 23 informacija apie komandiruotę į Maskvą dekados reikalu // LVOA. F. 7762. Ap. 1. B. 4. L. 22.
- ²⁹J. Dautarto pasisakymas VOBT dekados komisijos 1952 10 06 posėdyje // LVOA. F. 1771. Ap. 117. B. 11. L. 173.
- ³⁰S. Delicijevio informacija... // LVOA. F. 7762. Ap. 1. B. 4. L. 22.
- ³¹J. Dautarto pasisakymas... // LVOA. F. 1771. Ap. 117. B. 11. L. 173.
- ³²Mažėik a V. Lietuvių tarybinės muzikos libretas // Tarybinio meno kelio. V., 1968. P. 216–218.
- ³³VOBT dekados komisijos 1952 10 06 posėdžio nutarimas // LVOA. F. 1771. Ap. 117. B. 11. L. 174.
- ³⁴J. Dautarto pasisakymas per VOBT LKP(b) pirminės organizacijos 1952 11 19 susirinkimą // LVOA. F. 7762. Ap. 1. B. 4. L. 125.

- ³⁵MRV viršininko 1952 10 23 įsakas dėl jų komandiruotės į Maskvą // LLMA. F. 289. Ap. 1. B. 15. L. 613.
- ³⁶V. Grivicko pasisakymas VOBT LKP(b) pirminės organizacijos biuro 1953 03 29 posėdyje // LVOA. F. 7762. Ap. 1. B. 5. L. 9–10.
- ³⁷1993 05 18 pokalbis su J. Juzeliūnu. Šio ir visų toliau minimų pokalbių užrašai yra autorės archyve.
- ³⁸VOBT LKP(b) pirminės organizacijos biuro 1953 03 29 posėdžio protokolas // LVOA. F. 7762. Ap. 1. B. 5. L. 11.
- ³⁹1993 10 20 pokalbis su S. Lazutka.
- ⁴⁰LKP CK ir LSSR MT 1953 10 09 nutarimas „Dėl organizacinio komiteto ir komisijų literatūros ir meno dekadai Maskvoje paruošti ir praveisti sudėties pakeitimo“ // LVOA. F. 1771. Ap. 138. B. 317. L. 20.
- ⁴¹MRV 1952 02 24 ataskaita MRK // LLMA. F. 289. Ap. 1. B. 79. L. 25.
- ⁴²Paminėta per teatrų repertuaro plano 1953 01 09 svarstymą LKP CK // LVOA. F. 1771. Ap. 138. B. 6. L. 34, 36.
- ⁴³S. Lazutka klysta, tvirtindamas, kad teatras dalyvavo dekados renginiuose, matyt, turėdamas omenyje teatro gastroles Leningrade 1954 m. rudenį // Pokalbis su S. Lazutka. 1993 10 20.
- ⁴⁴Spektaklio „Priešai“ 1952 m. spalio mėnesio (?) aptarimas Valstybiniame dramos teatre // LLMA. F. 200. Ap. 3. B. 87. L. 5–6.
- ⁴⁵A. Magračiovo 1952 07 19 raštas V. Niunkai apie dramos teatrų komisijos posėdį // LVOA. F. 1771. Ap. 117. B. 11. L. 102.
- ⁴⁶1953 01 31 pasitarimas Valstybiniame dramos teatre (toliau – VDT) // LLMA. F. 200. Ap. 3. B. 87. L. 2.
- ⁴⁷Spektaklio „Neužmirštamieji 1919“ 1953 11 15 aptarimas // Ten pat. L. 28–29.
- ⁴⁸VDT meno tarybos 1954 01 10 posėdžio protokolas // Ten pat. B. 95. L. 1.
- ⁴⁹Lietuvių literatūros istorija. V., 1968. T. 4. P. 609.
- ⁵⁰Pjesės „Anksti ryteli“ 1953 11 14 svarstymas // LLMA. F. 200. Ap. 3. B. 87. L. 26.
- ⁵¹1952 06 17 pasitarimas dėl VDT ruošimosi dekadai // LVOA. F. 1771. Ap. 117. B. 11. L. 127.
- ⁵²Ten pat.
- ⁵³Spektaklio „Žemė maitintoja“ 1952 11 04 peržiūros protokolas // LLMA. F. 200. Ap. 3. B. 58. L. 45.
- ⁵⁴To paties spektaklio 1953 03 05 aptarimas // LVOA. F. 1771. Ap. 138. B. 5. L. 1.
- ⁵⁵1952 m. L. Vildžiūno raštas į LKP(b) CK // Ten pat. Ap. 117. B. 11. L. 34.
- ⁵⁶1952 01 01 pažyma „Apie LKP(b) Dzeržinskio RK vadovavimą pirm. part. organizacijoms“ // Ten pat. B. 3. L. 2.
- ⁵⁷J. Zinkaus 1952 08 tarnybinis raštas A. Sniečkui // Ten pat. B. 1. L. 64.
- ⁵⁸Pažyma „Apie LKP(b)...“ // Ten pat. B. 3. L. 7.
- ⁵⁹RS valdybos 1951 10 03 posėdis // Ten pat. Ap. 104. B. 2. L. 64, 65.
- ⁶⁰Dekados komisijos 1952 02 02 posėdis // LLMA. F. 34. Ap. 1. B. 102. L. 1, 2.
- ⁶¹B i e l i n i e n ė J. Naujam gyvenimui pašaukus. P. 10 (pastaba).
- ⁶²RS valdybos 1952 02 14 posėdis // LVOA. F. 1171. Ap. 117. B. 4. L. 57.
- ⁶³RS valdybos darbo planas (1952 m. pradžia) // Ten pat. L. 48.
- ⁶⁴SSRS RS sekretoriato 1952 10 07 nutarimas // Ten pat. L. 75.
- ⁶⁵Pažyma „Apie ideologinius iškraipymus A. Venclovos eilėraščių rinkinyje “Rinktinė”. Be datos // Ten pat. B. 1. L. 85–90.
- ⁶⁶Ten pat. L. 96.
- ⁶⁷Leidyklų ir poligrafijos valdybos 1952 09 11 raštas LKP CK // Ten pat. B. 11. L. 51.

- ⁶⁸ Č e k y s J. Leidykla ideologizuotos visuomenės sistemoje // Rašytojas ir cenzūra. V., 1992. P. 220.
- ⁶⁹ Ten pat.
- ⁷⁰ Leidyklų ir poligrafijos valdybos 1952 12 04 raštas LKP CK // LVOA. F. 1771. Ap. 117. B. 11. L. 67.
- ⁷¹ P. Antokolskio 1952 06 19 raštas RS // LLMA. F. 34. Ap. 1. B. 103. L. 136.
- ⁷² RS vertėjų sekcijos 1952 10 04 susirinkimo protokolas // LVOA. F. 1771. Ap. 117. B. 11. L. 148–153.
- ⁷³ Ten pat.
- ⁷⁴ J. Šimkaus 1952 01 31 pažyma apie knygų leidimą // Ten pat. L. 35.
- ⁷⁵ Literatūros komisijos 1953 10 14 posėdis // LLMA. F. 34. Ap. 1. B. 102. L. 53.
- ⁷⁶ Literatūros komisijos 1952 02 12 posėdis // Ten pat. L. 2.
- ⁷⁷ Romano 1952 04 11 svarstymas Vilniuje // Ten pat. B. 115. L. 35–62.
- ⁷⁸ Dekados komiteto 1953 04 09 posėdis // LVOA. F. 1771. Ap. 138. B. 6. L. 66.
- ⁷⁹ A. Žukausko 1952 07 26 laiškas V. Niunkai // Ten pat. Ap. 117. B. 11. L. 49.
- ⁸⁰ Knygelės 1953 04 04 aptarimas // Ten pat. Ap. 138. B. 6. L. 58.
- ⁸¹ Ten pat.
- ⁸² A. Griciaus 1953 03 24 atsiliepimas // Ten pat. L. 11–19.
- ⁸³ Knygelės 1953 04 04 aptarimas // Ten pat. L. 62.
- ⁸⁴ Dekados komiteto 1953 04 09 posėdis // Ten pat. L. 64.
- ⁸⁵ Komisijos sudėtis nurodyta: MRV raštas LKP CK. Be datos // Ten pat. Ap. 117. B. 11. L. 33.
- ⁸⁶ 1993 11 15 pokalbis su L. Žukliu.
- ⁸⁷ Dekados darbų 1952 04 29 peržiūros protokolas // LLMA. F. 146. Ap. 1. B. 113. L. 48.
- ⁸⁸ 1952 08 12 peržiūros protokolas // Ten pat. L. 96–99.
- ⁸⁹ SSRS DS 1952 11 10 raštas MRV // LVOA. F. 1771. Ap. 117. B. 5. L. 7.
- ⁹⁰ Dailės instituto direktoriaus V. Jurkūno 1952 09 11 raštas MRV // Ten pat. B. 7. L. 28.
- ⁹¹ SSRS DS 1952 11 10 raštas LSSR Kultūros ministerijai ir LKP CK // Ten pat. B. 5. L. 7–8.
- ⁹² Ten pat. L. 8.
- ⁹³ Ten pat.
- ⁹⁴ A. Jar-Kravčenkos 1952 11 18 raštas LSSR DS ir LKP(b) CK // Ten pat. L. 10.
- ⁹⁵ Ten pat.
- ⁹⁶ [Ansamblio perklausos protokolas]. Be datos // LLMA. F. 342. Ap. 4. B. 8. L. 59–60.
- ⁹⁷ [Kamerinio koncerto svarstymo protokolas] Be datos // Ten pat. L. 57.
- ⁹⁸ B o r i s o v s k i s V. Lietuvių muzikos koncertai // Lietuvių literatūros ir meno dekada Maskvoje. P. 168.
- ⁹⁹ [Kamerinio koncerto svarstymo protokolas] // LLMA. F. 342. Ap. 4. B. 8. L. 57.
- ¹⁰⁰ J. Banaičio 1953 01 23 raštas // Ten pat. B. 5. L. 86.
- ¹⁰¹ 1993 05 18 pokalbis su kompozitoriumi J. Juzeliūnu.
- ¹⁰² Dailės komisijos 1952 02 19 išplėstinio posėdžio protokolas // LLMA. F. 146. Ap. 1. B. 113. L. 23.
- ¹⁰³ J. Banaičio 1952 02 24 informacija V. Niunkai // LVOA. F. 1771. Ap. 117. B. 11. L. 16.
- ¹⁰⁴ T i l v y t i s T. Didžiajam Stalinui šlovė. V. Pečiūros 1952 03 15 raštas su kūrinio tekstu // Ten pat. L. 20–22.
- ¹⁰⁵ J. Banaičio 1952 02 24 raštas V. Niunkai // Ten pat. L. 17.
- ¹⁰⁶ Ten pat.
- ¹⁰⁷ Meno saviveiklos komisijos 1952 06 09 posėdis // Ten pat. L. 118–124.

- ¹⁰⁸ 1952 06 19 pasitarimas LKP(b) CK dėl meno saviveiklos kolektyvų ir repertuaro nustatymo // Ten pat. L. 132, 135–137.
- ¹⁰⁹ Dainų sąrašas. Be datos // LLMA. F. 34. Ap. 1. B. 111. L. 23.
- ¹¹⁰ Pasitarimas LKP(b) CK... // LVOA. F. 1771. Ap. 117. B. 11. L. 135–137.
- ¹¹¹ Informacija apie ruošimąsi dekadai. Be datos ir 1 lapo // LLMA. F. 289. Ap. 1. B. 81. L. 19.
- ¹¹² Meno saviveiklos komisijos 1952 10 08 posėdis // LVOA. F. 1771. Ap. 117. B. 11. L. 19.
- ¹¹³ 1993 10 20 pokalbis su S. Lazutka; T. Černiausko informacija A. Sniečkui. 1952 // LVOA. F. 1771. Ap. 104. B. 1. L. 17.
- ¹¹⁴ T. Černiausko informacija A. Sniečkui // Ten pat. L. 16.
- ¹¹⁵ A. Sniečkaus 1952 08 raštas // Ten pat. Ap. 117. B. 1. L. 16.
- ¹¹⁶ J. Banaičio 1952 m. raštas V. Niunkai // Ten pat. B. 11. L. 28.
- ¹¹⁷ Meno saviveiklos komisijos 1952 09 27 posėdis // Ten pat. L. 167.
- ¹¹⁸ Respublikinės apžiūros privalomas repertuaras, 1952 08 30 atsiųstas tvirtinti LKP(b) CK // Ten pat. L. 90–91.
- ¹¹⁹ Raštas V. Niunkai. Be datos // Ten pat. Ap. 138. B. 6. L. 5.
- ¹²⁰ Išrašas iš 1952 10 20 SSRS MRK posėdžio protokolo // LLMA. F. 289. Ap. 1. B. 79. L. 18.
- ¹²¹ Ten pat.
- ¹²² MRV darbo patikrinimo planas. Be datos // LVOA. F. 1771. Ap. 138. B. 6. L. 33.
- ¹²³ 1953 01 22 pažyma apie MRV darbą // Ten pat. B. 1. L. 28–38.
- ¹²⁴ Ten pat. L. 37.
- ¹²⁵ 1952 09 21 pažyma // Ten pat. Ap. 117. B. 1. L. 65–73.
- ¹²⁶ 1952 11 14 pažyma // Ten pat. L. 74–79.
- ¹²⁷ Venclova T. Vilnius kaip dvasinio gyvenimo forma // Vilties formos. V., 1991. P. 196.
- ¹²⁸ V. Niunkos 1953 02 19 rezoliucija // LVOA. F. 1771. Ap. 138. B. 1. L. 11.
- ¹²⁹ J. Zinkaus 1953 02 05 informacija A. Sniečkui // Ten pat. Ap. 117. B. 1. L. 28.
- ¹³⁰ Ten pat. Ap. 138. B. 317. L. 20.
- ¹³¹ Ten pat. L. 66–71.
- ¹³² 1993 10 20 pokalbis su S. Lazutka.
- ¹³³ Planas, 1952 09 03 patvirtintas RS valdybos posėdyje // LLMA. F. 34. Ap. 1. B. 100. L. 117–118.
- ¹³⁴ 1993 10 20 pokalbis su S. Lazutka.
- ¹³⁵ Pergalė. 1954. Nr. 4. P. 117–123.
- ^{136x} Šalteinis R. Tikras netikras A. Vienuolis. K. 1994. P. 163–169.
- ¹³⁷ 1994 11 24 pokalbis su A. Baltakiu.
- ¹³⁸ Pergalė. 1954. Nr. 4. P. 120.
- ¹³⁹ Lietuvių poezijos 1954 03 12–13 svarstymo stenograma // LLMA. F. 34. Ap. 1. B. 156. L. 33–34.
- ¹⁴⁰ Lietuvių dramaturgijos 1954 10 14 svarstymo stenograma // LLMA. F. 200. Ap. 3. B. 97. L. 48–49.
- ¹⁴¹ Lietuvių dailės parodos 1954 03 [turėtų būti 04] 12–13 aptarimo stenograma // LLMA. F. 342. Ap. 4. B. 23. L. 14–15.
- ¹⁴² Ten pat. L. 17.
- ¹⁴³ Ten pat. L. 18.
- ¹⁴⁴ Ten pat. L. 24–25.
- ¹⁴⁵ Ten pat. L. 65.
- ¹⁴⁶ 1994 11 24 pokalbis su A. Baltakiu.
- ¹⁴⁷ 1954 06 22 LSSR MT ir LKP CK nutarimas // LVMA. F. 324. Ap. 4. B. 17. L. 147–148.

Gauta 1995 m. gegužės mėn.

Summary

DANUTĖ B L A Ž Y T Ė

A TEN-DAY FESTIVAL OF LITHUANIAN LITERATURE AND ART: MOSCOW, 1954: DESIGNERS AND ORGANIZERS

The article presents a specific form of the stalinist regulation and control over art and culture – a ten-day festival of literature and art. Its true designer and organizer was the Communist party and Soviet state bureaucracy which had passed a decision to arrange such a festival, set its date, devised the scenario of the event, specified the priorities of various art trends, the structure of the repertoire, the principles for the selection of the works of art. All these arrangements bear witness to the fact that the festival's primary objectives were political and ideological rather than cultural and artistic.

The Lithuanian soviet administration was just obliged to pass the directions of Moscow to the Lithuanian cultural institutions and artistic companies and to perform constant supervision of the preparations through the appointed organizing committee and commissions.

The article's emphasis is placed on the disclosure of controversies between the strife of cultural and artistic workers to fill the festival's programme with artistically valuable works of art and the attempts of the central and local authorities to maximally adjust the repertoire to the standards of communist ideology. The majority of Lithuanian artists, under the threat of reprisals, were forced to meet the requirements of the organizers, to execute all the tasks, to demonstrate obedience while reorganizing the festival's works of art according to the instructions of numerous controllers. The final decision on the readiness of Lithuanian artistic and cultural people for the festival had to be passed by the special commission of the USSR Committee for the Affairs of Art, after according it with the officials of the Allunion central committee of the Communist party. The USSR administration, having accused the Lithuanian authorities of not having managed to end preparations for the festival in due time (Dec. 1952) was preparing a large-scale punishment for the Lithuanian cultural and artistic workers; its execution was interrupted by J. Stalin's death in March 1953.

The ensuing liberalization of the ruling regime and the support of a number of Moscovite artists created conditions for the programme's enrichment with the works of greater artistic value. Therefore, despite the overall control and restraint, the ten-day festival of Lithuanian literature and art, held on March 4–13, 1954, managed to preserve some elements of national culture.

Trumpai apie autoreę

Danutė B l a ž y t ė (g. 1955 m.), hum. m. dr., Lietuvos istorijos instituto mokslinė bendradarbė (nuo 1990 m.). Tyrinėja sovietinio režimo poveikį Lietuvos kultūros raidai.